

The background of the entire page is a light beige color with a pattern of thin, wavy, concentric lines in a slightly darker beige tone, resembling a topographic map or contour lines.

Masterantologi
i
Samfunnsgeografi
2019

Innledning

Endelig er den nye masterantologien ferdigstilt, klar til og deles og leses. Det ble en lengre prosess en planlagt, men vi er fornøyde med resultatet. Det var David Jordhus-Lier som fortalte oss at det tidligere hadde eksistert en hovedfagsårbok i samfunnsgeografi, og kom med en idé om at tradisjonen burde gjenopplives. Vi bestemte oss for å ta oppgaven som redaktører for det som nå har blitt omdøpt til masterantologi i samfunnsgeografi. Det er ikke bare navnet som har endret seg med tiden, denne utgaven er også den første digitale versjonen.

I denne utgaven kan du lese tre gode bidrag fra studenter som leverte sine masteroppgaver i 2017 og 2018. Temaene for tekstene viser en stor variasjonen, og reflekterer bredden i faget vårt. Fra mangfold i offentlige rom i Oslo, til epleproduksjon i Syd-Tyrol og Hardanger, til nasjonalisme i Serbia.

Vi vil gi en stor takk til Marielle Stigum Gleiss,

David Jordhus-Lier og Aron Sandell som har stilt opp som fagfeller. De har gitt grundige og gode tilbakemeldinger til studentenes tekster. Videre vil vi takke Jan Hesselberg som har skrevet forordet til denne utgaven og delt sine kunnskaper om årbokas historie. Vi vil også gi en stor takk til Martin Lucas Sortland Eick som har designet denne utgaven. Videre vil vi også takke Synneva Geithus Laastad som har bidratt med korrekurlesning. Til slutt vil vi gi en stor takk til studentene som har bidratt med interessante tekster og muliggjort å bringe tradisjonen tilbake.

Vi håper at dette kan være starten på en ny tradisjon, og overrekker herved stafettpinnen videre til nye kull med mastergradsstudenter.

Yvonne Thomsen

Sara Christophersen

Ragnbild Dahl Wikstrøm

Innholdsfortegnelse

Innledning 3

Jan Hesselberg

Forord 6

Nora Geirsdotter Bækkelund

Om kvifor småskala eplemostproduksjon er viktigare i Hardanger enn i Sør-Tyrol 8

Hannah Eline Ander

Mot en mer kritisk debatt om mangfold i byutviklingen: Henri Lefebvres «retten til mangfold» 20

Tiril Ellingsen Thue

We- The People: A Study of Contemporary Serbian Nationalism 35

Forord

Jan
Hesselberg

Gratulerer!

Det er en stor glede å skrive disse linjene til innledning av ”Hovedfagsårbokens” gjenoppstandelse. Fra 1990 til og med 2003 (med unntak av 1999) ga samfunnsgeografistudentene ut en årbok med egne artikler hovedsakelig relatert til temaene for deres hovedoppgaver (nå masteroppgave). Årbøkene hadde i gjennomsnitt 7 artikler; av og til 6 og noen ganger 9 mens typetallet var 7. Artiklenes lengde varierte. Selv om de skulle være korte, så ble de ofte mellom 12 og 20 sider. Kvaliteten på artiklene var overveiende god med en konsistent redigering foretatt av studentene selv (av og til med noe hjelp fra en ansatt). Alle referanselistene etter hver artikkel ble for eksempel laget etter samme mal. Både form og innhold var med andre ord meget bra.

Formålet med Årboken/Antologien var og er å gi skrivetrening slik at arbeidet med masteroppgaven kan bli lettere. Dette dreier seg om formulering av setninger og logisk argumentasjon, men også form. Artiklene hadde og bør ha flere underoverskrifter som letter rask lesing. De tidligere Årbøkene er i dette henseende eksemplariske. De er dessverre ikke lengre tilgjengelig på biblioteket. De som redigerer Antologien får en ekstra og viktig erfaring med akademisk arbeid mens alle bidragsyttere får et innblikk i den vanlige prosessen med artikkelskriving for tidsskrifter i og med at hver artikkel blir lest av minst en annen person. Det har vist seg vanskelig for studenter å lage en artikkel til et tidsskrift etter avsluttet mastergrad. For de fleste er Årboken ”den gylne sjansen”

til å lage en vitenskapelig artikkel. En artikkel kan dreie seg om det teoretiske grunnlaget for masteroppgaven, og kan bli skrevet på begynnelsen av masterstudiet. En annen mulighet er å skrive om erfaringer fra feltarbeidet og de empiriske mønstrene man ser tidlig i arbeidet med dataene.

Dagens digitale verden gjør det mulig raskt å ”klippe og lime” til en artikkel. Det er juks. Alle publikasjoner og eksamensoppgaver må ha selvskevne setninger. Det betyr at man ikke kan ta ut et avsnitt fra sin egen antologi-artikkel og sette den inn i masteroppgaven. Det er imidlertid i orden å bruke argumentene og logikken fra egne publiserte artikler i en senere oppgave.

Det er flere andre gode formål med å lage mastergradsantologier. De bidrar til å reklamere for Samfunnsgeografi ved UiO. Artikkene i de tidligere Årbøkene har spennende temaer og en stor geografisk spredning. En årbok/antologi viser dermed et aktuelt samfunnsfag som fokuserer på vesentlige problemer i Norge og verden. Dette gir et bidrag til rekruttering til faget vårt. Antologiene kan videre inneholde kritiske tanker som kan gi impulser til fagdebatt også blant de ansatte.

Forhåpentlig vil det framover komme mange antologier som kan stimulere til debatt, gi nye studenter ideer til problemstillinger til

masteroppgaven, bidra til bedre kvalitet på form og innhold av oppgavene og gi god reklame for vårt relativt lille fag.

Lykke til!

Jan Hesselberg

Om kvifor småskala eplemostproduksjon er viktigare i Hardanger enn i Sør-Tyrol

Nora
Geirsdotter
Bækkelund

Jordbruket har generelt vore prega av prosessinnovasjon, men no byrjar produktinnovasjon, ny marknadsføring og nye salskanalar å spela ei viktigare rolle for jordbruksøkonomien. Denne utviklinga er ujamt fordelt mellom ulike jordbruksområde. I denne artikkelen diskuterer eg kvifor prosessinnovasjon og andre djupnestrategiar er meir utbreidde mellom fruktbonder i Hardanger enn i Sør-Tyrol. Eg nyttar ei evolusjonær tilnærming og undersøker effektar av koevolusjon mellom ulike delar av fruktnæringa, av institusjonar og av stiafhengnad.

Artikkelen bygger på masteroppgaven: *Å ta i bruk kunnskapens tre: Frå organisatorisk til dyrkingsteknisk innovasjon i fruktnæringa i Hardanger og Sør-Tyrol* (Geirsdotter Bækkelund 2017)

Introduksjon

Me forbind gjerne innovasjon med såkalla teknologiintensive næringar, men i røynda skjer òg mykje innovasjon i tradisjonelle næringar (Tunzelmann & Acha 2006). Dette er gjerne lite synleg fordi det hovudsakleg dreier seg om prosessinnovasjon, heller enn nye produkt. Jordbruket er mellom næringane som er prega av prosessinnovasjon. Ein stor del av desse innovasjonane er eigentleg produktinnovasjonar hos leverandørar, som vert nytta i jordbruksproduksjon og dermed endrar produksjonsprosessane (Pavitt 1984).

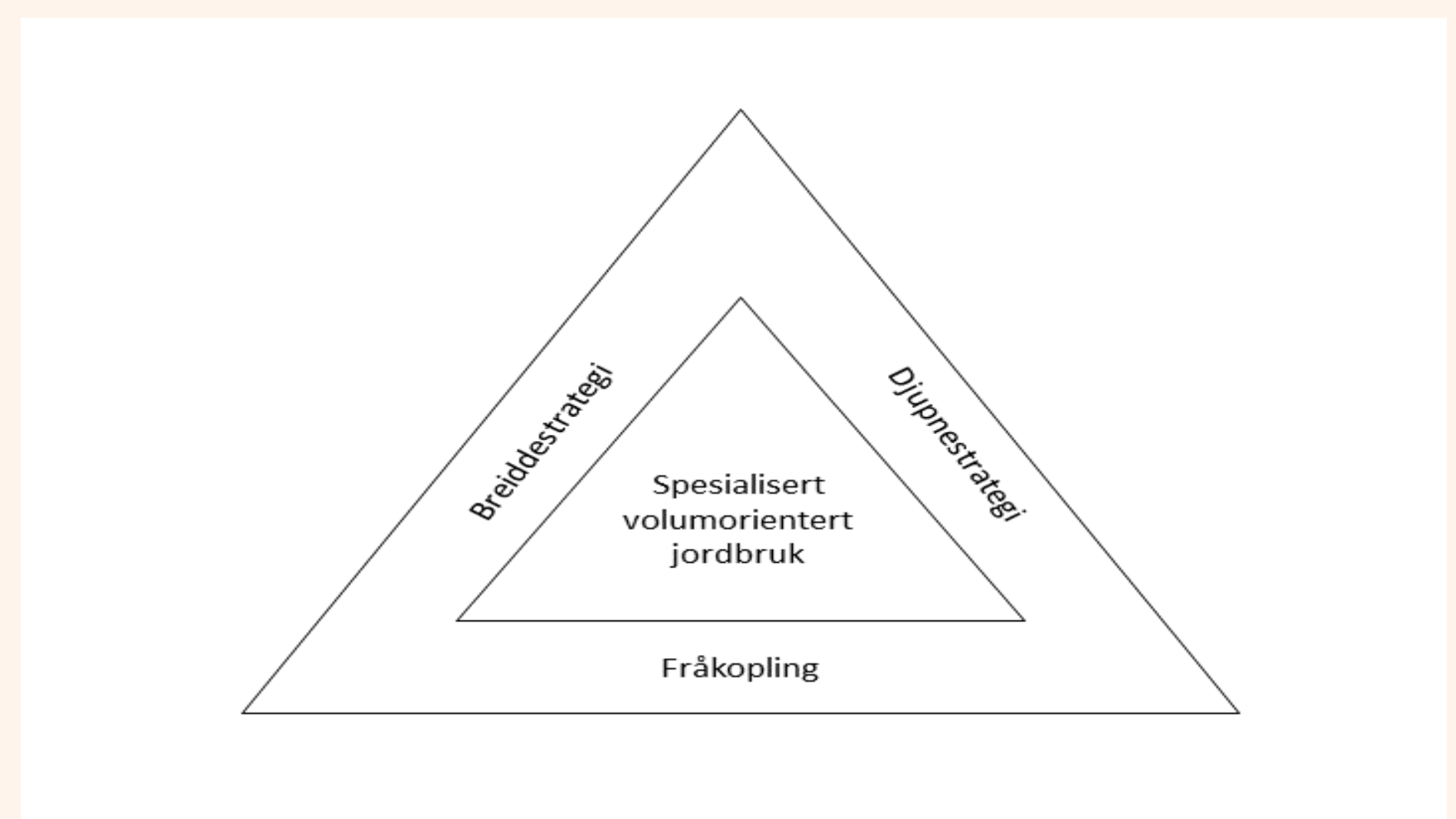
I mange vestlege land er det no likevel synlege endringar på gang i jordbruket. Det er snakk om produktinnovasjonar, nye salskanalar og skifte i fokus innan marknadsføring. Mykje av dette er

del av det ein kan kalla kvalitetsvendinga, som ein reaksjon på utfordringane knytt til industriell matproduksjon (Murdoch, Marsden og Banks 2000 s. 107). Denne utviklinga ser me òg i den norske fruktnæringa, mellom anna i Hardanger. Stadig fleire produserer eplemost eller sider under eige merke.

På same tid vert produksjonsteknikkar, så vel som «nye» planter og dyr, utvikla gjennom forskning. Innan epleproduksjon vert næringa i Sør-Tyrol (Italia), Europas største epleproduserande område, rekna mellom dei fremste på denne typen innovasjonar. I kontrast til dei hyppige prosessinnovasjonane fann eg på feltarbeid i Sør-Tyrol berre tre fruktdyrkarar som nyttar produktinnovasjon og nye salskanalar som økonomisk strategi. Dette er overraskande ettersom Italia er kjend for sterke mattradisjonar og har nærmare 400 matspesialitetar med ulike former for verna geografisk opphav (Mipaaf 2017). Ein skulle med andre ord tru at der var ein marknad for kvalitetsmat. Kva kan skilnaden i hyppigheit av produktinnovasjonar og bruk av nye salskanalar mellom eplebønder i Hardanger og Sør-Tyrol koma av? I denne artikkelen vil eg utdjupa nokre aspekt som sannsynlegvis gjer småskala drikkeproduksjon mindre attraktivt i Sør-Tyrol enn i Hardanger.

Teoretisk rammeverk: Evolusjon, strategiar og stiavhengnad

Å vidareforedla og selja eigenproduserte råvarer er ein av fleire tilgjengelege økonomiske strategiar. Van der Ploeg og Renting (2004 s.236) foreslår tre økonomiske strategiar for gardar som slit økonomisk under det spesialiserte, volumorienterte jordbruket (figur 1).

Figur 1: Strategiar for inntektsauke. Forenkling av Van der Ploeg og Renting 2004 inspirert av Sæther og Haugum (2012).

Breiddestrategien inneber å starta fleire aktivitetar på garden, frå turisme til sosiale tenester. Djupnestrategien inneber ulike tiltak som gjer det mogleg å tena meir på eigne produkt, frå vidareforedling til sal gjennom utradisjonelle kanalar. Produksjon og sal av eigenprodusert eplemost og sider er altså ein djupnestrategi. Den siste strategien, fråkopling, inneber på si side kostnadsreduksjon eller lønna arbeid utanfor garden. Dersom ein reknar heile hushaldet i gardsøkonomien er dette ein svært utbreidd

strategi då det er vanleg at minst ein av ektefellene har anna arbeid utover gardsdrifta (de Meyer 2014 s.6; Van der Ploeg 2008 s.30).

Val av strategi kjem både an på kva som framstår som gode løysingar, og på kva som let seg gjennomføra. Dette varierer frå gard til gard, men kjem òg an på den vidare konteksten garden operer innanfor. Såleis kan ein sjå val av strategiar på gardane gjennom Darwinistiske briller. Generalisert Darwinisme er den vanlegaste tilnærminga innan evolusjonær økonomi, ved sida av kompleksitetstenking og stiavhengnadsteori (Boschma og Martin 2010 s.7). Desse tilnærmingane ser på langtidsutviklinga i økonomien som eit mønster det går an å bygga hypotesar på (Witt 2006). Darwinistiske tilnærmingar til evolusjon tek utgangspunkt i Darwins største bidrag til evolusjonstenkinga, nemleg seleksjonsprinsippet (Hodgson og Knudsen 2006 s.3). Det er tesa om at dei eigenskapane som er best tilpassa miljøet vil halda fram å eksistera, medan dei mindre tilpassa vil bli selektert bort. I generalisert Darwinisme vert dette nytta for å tolka utviklinga i økonomien over tid.

Desse ikkje alltid medvitne vala gjev den økonomiske utviklinga retning, eller slik Walker (2000 s.126) uttrykkjer det: «Val i fortida påverkar val som kjem etter». Nokre gonger kan retninga

bli så sterk at ein kallar utviklinga stiavhengnad. Utgangspunktet er ein situasjon med mange valmoglegheiter grunna mykje variasjon (Sydow, Schreyogg og Koch 2005 s.8). I fylje Schumpeter (1947) vert denne variasjonen skapt av selskap som konkurrerer med kvarandre, og difor innoverer. Det vil sei at dei gjer nye ting, eller gjer ting som allereie vert gjort på ein ny måte (Schumpeter 1947 s.151). Etter kvart vert det teke val som reduserer variasjonen, og utviklinga kjem inn på ein sti. Dersom det vert bygd ei kritisk masse rundt ein sti kan sjølvforsterkande prosessar koma i spel, slik at andre valmoglegheiter vert mindre tilgjengelege (Sydow mfl. 2005 s.6). Då har ein ei stiavhengig utvikling.

Dei aller fleste stader finst fleire ulike økonomiske aktivitetar. Det er usannsynleg at alle er involvert i same stiavhengige prosess, men fleire stiavhengige prosessar kan vera i spel til same tid i same område. Dersom desse er relaterte, tyder dette at dei påverkar kvarandre i større eller mindre grad (Martin og Sunley 2010 s.78). Dette kan for eksempel skje gjennom koevolusjon, ein gjensidig påverknad mellom element som knyt utviklinga deira saman (Murmman 2003 s.23). Dersom utviklinga er fordelaktig i ein periode kan koevolusjon bidra til å bygga momentum rundt ein sti, og dermed til stiavhengnaf.

Koevolusjon er eit eksempel på ein

stabiliserande dynamikk som sørger for kontinuitet. Innovasjon og seleksjon er to komplementære prosessar, men kan ikkje skje samstundes, for dersom eigenskapar er i konstant endring vil ikkje seleksjon vera verken naudsynt eller mogleg. Ein viss kontinuitet er altså naudsynt for at der skal kunna vera variasjon, og dermed òg seleksjon (Rigby og Essletzbichler 2010 s.46). Institusjonar er eit av fleire element som bidreg til kontinuitet. Ordet institusjon vert nytta i fleire tydingar både i akademia og i daglegtale. Den mest utbreidde er truleg institusjonar i tydinga langvarige organisasjonar. Nelson (2002) nyttar ordet institusjon om rutinar eller sosiale teknologiar, ikkje så ulikt Veblen og Hayek, som rekna institusjonar som utbreidde og anerkjende praksisar som i eit samfunn generelt vert rekna som passande (Nelson og Sampat 2001 s.35). Når eg over skriv at institusjonar bidreg til kontinuitet, nyttar eg ordet institusjon om reglar, på same vis som North (1990, 3): «*Institutions are the rules of the game in society or, more formally, are the humanly devised constraints that shape human interactions*». Desse reglane kan vera både uttala og ikkje uttala, og som Hodgson (2006 s.11) påpeiker, er dei ikkje berre avgrensande, men dei gjer samfunnet mogleg.

Metode

For å finna ut kva for økonomiske strategiar fruktdyrkarane i Sør-Tyrol og Hardanger nyttar, og ikkje minst kvifor dei vel enkelte strategiar heller enn andre, gjennomførte eg to feltarbeid for slik å ha to samanliknbare casar. Eg freista få eit best mogleg overblikk over fruktnæringa dei to stadene og intervjuar difor ei rekke ulike aktørar. I tillegg nytta eg observasjon, for eksempel ved å sjå etter lokale produkt i butikkar og på marknaden eller ved å sjå korleis eplehagane er planlagd og stelt. Sidan eg trong ulik informasjon frå dei ulike aktørane, og sidan eg undersøker komplekse praksisar og handlingar, valde eg å nytta semistrukturerte kvalitative intervju (Dunn 2010 s.102). For å få samanliknbare data frå liknande aktørar dei to stadene tok eg kontakt med nokre av intervjuobjekta på telefon eller e-post i etterkant.

Epleproduksjon i Hardanger og Sør-Tyrol – eit overblikk

I Hardanger finst det i dag om lag 300 fruktdyrkarar, der fleirtalet er medlemmer av anten Ullensvang Fruktlager, Hardanger Fjordfrukt eller Nå Fruktlager. Desse lagra handsamar årleg i overkant av 3000 tonn eple og om lag 800 tonn annan frukt (Statistikk frå fruktlagra). Særleg i kommunane Ulvik

og Ullensvang er landskapet sterkt prega av frukthagar. I Sør-Tyrol finst det over 7000 fruktdyrkarar. VOG, kooperativorganisasjonen for Val d'Adige og Bressanone, har om lag 5200 medlemmer (VOG udatert). Alle gardane i dalbotnen, samt nokre høgareliggande gardar, dyrkar eple. Fleirtalet leverer til eit av kooperativa i VOG. Saman med eplebøndene i Val Venosta dyrkar dei årleg 988 000 tonn eple (ISTAT 2017), og står for om lag 15% av epla på den europeiske marknaden (de Meyer 2014 s.1).

Dei to feltområda har begge ei lang historie med fruktproduksjon. Den eldste kjelda om sal av frukt frå Hardanger i Bergen er frå 1665, og eple frå Sør-Tyrol vart seld så langt unna som Berlin og St. Petersburg allereie på 1800-talet (Symes 1965 s.49, Mantinger 2008 s.19). Fruktproduksjon var likevel ikkje dominerande i desse områda før på 1960-talet. Fram til då var områda kjenneteikna av blandingsbruk, slik ein gjerne kan venta i område med mange små, sjølv eigde gardar (Rizzo 2012 s.152). Mykje av produksjonen var til eige bruk, og noko for å skaffa pengeinntekter. I Hardanger kom inntektene i stor grad frå skogbruk, frukt og handverk. I Sør-Tyrol kom dei hovudsakleg frå skogbruk, silke- og vinproduksjon, men òg noko frå sal av ost og frukt.

I blandingsjordbruksfasen var det få som hadde utdanning og bøndene var ikkje organiserte. I Sør-

Tyrol vart frukta seld gjennom private handels- og eksportfirma, og i Hardanger selde dei anten frå eigne båtar eller gjennom kjøpmenn (Leonardi 2009 s.88, Bleie 1997 s.19). Etter kvart byrja fleire sjå moglegheita for betre inntening ved å samarbeida om sal og lagring, og såleis oppheva konkurransen mellom fruktdyrkarane. I Sør-Tyrol vart dei fyrste felleslagra og salssamvirka starta i 1880-åra (Leonardi 2009 s.53). Hardanger Fruksamsal vart starta noko seinare, i 1919 (Bleie 1997 s.32). Saman med jordbruksskulane og forsøkssentra kom samvirka til å spela ei sentral rolle for utviklinga av fruktnæringa i dei to regionane. Kombinasjonen av dyrkingstekniske framsteg og god avsetnad gjennom samvirka gjorde det både mogleg og mindre risikofylt å satsa på få produksjonar. I Sør-Tyrol vil dette gjerne sei eple og vin, i Hardanger blanda fruktproduksjon med ulike kombinasjonar av eple, pærer, plommer og morellar.

Samvirke eller ikkje – eit normativt spørsmål?

Grunnane til å selja frukta gjennom samvirke er stort sett dei same i dag som då samvirka vart stifta. Samarbeid gjennom samvirke opphevar priskonkurransen bøndene imellom og gjev dei fullt innsyn i og kontroll med salet. Dessutan slepp dei nytta tid og ressursar på å selja, men kan heller konsentrera seg om å dyrka mest mogleg

frukt, av best mogleg kvalitet. Samvirka gjev òg insentiv til fokus på kvalitet, då prisen bonden får for frukta varierer med sort og kvalitet. Difor har der vore ein koevolusjon mellom samvirka og dei lokale kunnskapsinstitusjonane (Murmann 2003 s.23). Samvirka har teke seg av salet, medan kunnskapsinstitusjonane har tilbydt kunnskap om korleis ein dyrkar mest mogleg fin og haldbar frukt. Dette har bidrege til ei utvikling der dei fleste satsar på å dyrka mest mogleg frukt av høgast mogleg kvalitet.

Trass i fordelane ved å selja gjennom samvirke, ser ein i Hardanger ein trend i motsett retning. Nokre få sel frukt frå eige utsal og stadig fleire lagar eplemost og sider av frukta si (Informant H1, H8, H9 og H10). Denne utviklinga kan knytast til den vidare lokalmattrenden, så vel som lokal og lokalisert mat som jordbrukspolitisk strategi (Vittersø 2012). Forklaringa er kort og godt at dei tener meir på dette enn dei ville tent på å selja frukta gjennom samvirke.

Nokre gonger kan det òg vera lønsamt å selja frukta til naboar og andre som lagar eplemost, heller enn å selja den gjennom fruktlager (Informant H5, H7 og H10). Småskala eplemost kan seljast til forbrukarar for beløp som er tre til fem gonger høgare enn industriplejus. Når ein i tillegg sel direkte, heller enn gjennom matvarekjeder, vert skilnaden enno større. Såleis

kan småprodusentar betala opp til fire gonger meir for pressfrukta enn industriprodusentar (Informant H5 og H10). Då kan det løna seg å levera sjølv fyrstesorteringseple til press. Å levera alt til press er dessutan arbeidssparande på fleire måtar, slik ein informant på Lofthus forklarte:

Ulvik har ein annan tradisjon enn resten av Hardanger, og det er sidertradisjonen. Der dyrkar dei berre presseple. Det vil seia at fruktdyrkarane ikkje tynnar. Slik får dei flest mogleg kilo, men ikkje så fin frukt. Dei treng heller ikkje vera så forsiktige med frukta under plukking.

(Informant H4)

I Sør-Tyrol fann eg to gardar som satsa på sal av eigen eplemost, og ein som lagde sider av eigne eple. Desse produsentane valde å melda seg ut av samvirket då dei skulle satsa på eigen drikkeproduksjon, og tok såleis ein stor risiko. Den av produsentane som har halde på med eplemost lengst fortalde at det fungerte dårleg i starten.

Til å byrja med var det svært vanskeleg, for ein kan sikkert forstå kvifor mange sa at han her er ein luring, ikkje sant. Han nyttar ei mindre flaske, men aukar prisen.

(Informant ST9)

Sidan dei var fyrst ute med satsinga på lokal/

lokalisert eplemost (Vittersø 2012 s.95), kravde det stor innsats å formidla at denne eplemosten er eit anna produkt enn den du kan kjøpa for eit par euro på grøne literflasker.

... me baldt fram slik fram til 2009, og så bestemte me oss: «Nei, no må me gjera noko med kommunikasjonen, altså med marknadsføringa vår. Me må skapa noko som folk forstår.» Slik lagde me ein vakker etikett, eit showroom, ei tiltalande nettside. Ja, alle dei tinga som gir inntrykk av ein viss verdi, av eit verkeleg kvalitetsprodukt.

(Informant ST9)

Fleirtalet av fruktdyrkarane leverer til samvirke. Nokre vel å prosessera noko av pressfrukta sjølv, for eksempel dersom dei driv økologisk men får sprøytemiddel på kantrekkene grunna sprøyting hjå naboar (Informant ST1). Denne eplemosten er hovudsakleg til eiga bruk, men òg til småsal frå garden. Den går for 1-2 € per liter og vert rekna som eit resteprodukt.

Korleis kan det ha seg at produksjon og sal av småskala eplemost breier om seg som ny økonomisk strategi i Hardanger, medan fruktdyrkarane i Sør-Tyrol heller satsar på breidde- eller fråkoplingsstrategiar som agriturisme eller lønna arbeid utanfor garden? Ein kan spekulera i ulike forklaringar. Ei mogleg forklaring er at det er lite økonomi i eplemost i Sør-Tyrol. Kan hende

er det meir utfordrande å framstilla eplemost som eit eksklusivt produkt i Sør-Tyrol enn i Hardanger, for fruktproduksjonen i Sør-Tyrol har eit meir blanda omdøme. Eplesatsinga har ei kortare historie og produksjonen er ekstremt intensiv, så Sør-Tyrol-epla vert gjerne oppfatta som eit industriprodukt (Informant ST9; Alto Adige 2017).

Det kan òg tenkjast at skilnaden kjem av ulike dyrkingsforhold. Klimaet i Sør-Tyrol er nærast optimalt for epledyrking (Informant H5). Difor er det enklare å produsera fine eple der enn i Hardanger. Med mindre presseple kan det ha vore mindre behov for å utvikla prosesserte epleprodukt, men den store jusfabrikken som tilhøyrrer VOG handsamar i dag omlag 146 000 tonn eple i året (Informant ST8). Det er òg mogleg at ein ikkje har hatt behov for jus. Vinproduksjon har ein lang og viktig tradisjon i Sør-Tyrol. Sjølv om der har vorte produsert most og sider historisk, har fokuset vore på vin (Informant ST10).

Samtidig er mange eplebønder med små gardar deltidsbønder, medan dei har ein annan inntektsbringande jobb (De Meyer 2014). Kanskje har behovet for arbeidskraft i andre næringar i området, for eksempel industri, gjort fråkoplingsstrategiar både naudsynte for den regionale økonomien og svært tilgjengelege for

bøndene? Elles er ulike former for gardsturisme den vanlegaste attåttnæringa for bønder i Sør-Tyrol (Rizzo 2012 s.161). Ein kan tenkja seg at stor turismeaktivitet i regionen har gjort denne strategien særleg attraktiv og tilgjengeleg. På den andre sida har Hardanger òg ein lang turismetradisjon, dog med noko mindre volum og ein kortare sesong.

Desse forholda kan til saman utgjera ein del av forklaringa på kvifor få satsar på eplemost i Sør-Tyrol, men det er noko som manglar. Det at ein produsent greier å få rundt 5 € for ei 0.75 liters flaske med eplemost, tyder på at eplemost likevel kan vera lønsamt òg i Sør-Tyrol, særleg for gardar som ligg litt unna dalbotnen og såleis kan distansera seg frå “industrijordbruket”. Sjølv om andre økonomiske strategiar er lett tilgjengelege og mykje vinproduksjon og låge prisar på most kan bidra til å gjera eplemostproduksjon mindre relevant som økonomisk strategi, meiner eg at den viktigaste skilnaden mellom Hardanger og Sør-Tyrol er knytt til produsentane sitt syn på samvirke.

Solidaritet er ein av grunnverdiane bak alle former for samvirke (ICA udatert; Johnstad 1998, 44). Dette vert mellom anna reflektert i The International Co-operative Alliance (ICA) sitt prisnipp nummer 3, om medlemmene si økonomiske deltaking (Battilani og Schröter 2012

s.10). Som medlem av eit salssamvirke innebør dette gjerne at ein ikkje sel produkta sine utanfor samvirket, men leverer til samvirket slik at samvirket får best mogleg inntening. I Hardanger er det likevel vanleg at bønder sel ein del av frukta si på standar langs vegen, medan dei leverer resten til samvirket. Ved vegsal får ein betre kilopris, men ein får ikkje selt så mange kilo på ein stand langs riksvegen.

Vegsal er ikkje vanleg i Sør-Tyrol. Der er det ei utbreidd oppfatning om at medlemmene skal levera heile produksjonen til samvirket (de Meyer 2017 s.7; Informant ST1 og ST8). Dette er, så langt mine undersøkingar rekk, ikkje ein regel som vert handheva. Likevel gjer denne institusjonen at det sit langt inne å selja på si eller å melda seg ut av samvirket. Dette er i tråd med forståinga av institusjonar som formande for handling over tid, og med Durkheim (1984 s.158) sitt argument om at «*In a contract not everything is contractual*» (Hodgson 2006 s.12). Ein skilnad i normer knytt til samvirka bidreg altså til at fruktdyrkarane i Hardanger og Sør-Tyrol vel ulike økonomiske strategiar.

Konklusjon

Både i Hardanger og Sør-Tyrol har koevolusjon mellom samvirka, kunnskapsinstitusjonar og gardsbruka gjort spesialisert volumorientert

fruktproduksjon til den mest utbreidde driftsforma på gardane. Med samvirkeordninga står konkurransen om volum og kvalitet, så fokuset mellom fruktdyrkarane har i stor grad vore på å produsera så fin frukt som mogleg for slik å få ein god kilopris. Fruktdyrkarane har påverka kunnskapsinstitusjonane til å produsera kunnskap retta mot dette målet, og denne kunnskapen gjev høg innovasjonstakt innan dyrkingsteknikk. Volumstrategien vert dermed sjølvforsterkande slik at næringa er inne på ein volum- og kvalitetssti.

Trass i ei liknande organisering av næringa, har bøndene i dei to regionane ulike forhold til sal av eigne produkt. Ei viktig del av forklaringa er at det i Hardanger er svært lønsamt å selja eple i form av eigenprodusert most eller sider, medan dette så langt har vore lite lønsamt for dei aller fleste i Sør-Tyrol. Vel så viktig er det at få fruktdyrkarar i Sør-Tyrol verkeleg har freista innovera for å kunna selja eplemosten sin som eit eksklusivt produkt. For å satsa må dei velja mellom medlemskap i samvirke eller sal av eigne produkt. Slik er det ikkje i Hardanger. Dette gjer det svært risikabelt for sør-tyrolerane å satsa på eplemost eller sider. Medvit om samvirka si nøkkelrolle for lønsemd i jordbruket er òg stort, slik at ei satsing for mange vil kjennast lite solidarisk. Dei som treng det har stort sett

skaffa seg andre inntekter, anten på eller utanfor garden, og har såleis heller ikkje behov for å auka innteninga frå eigne jordbruksprodukt. Kan henda er ein inne på ein fråkoplings- og breiddesti, medan situasjonen i Hardanger er meir open?

Referansar

Alto Adige (2017). *Italia – Germania, scoppia la guerra sui pesticidi*. Henta 9.10.2017 frå

http://altoadige.gelocal.it/bolzano/cronaca/2017/08/11/news/la-guerra-sui-pesticidi-si-fa-con-i-poster-1.15723396?refresh_ce

Battilani, P. & Schröter, H. G. (2012).

Introduction: Principal Problems and General

Development of Cooperative Enterprise. I P.

Battilani og H. G. Schröter (Red.), *The*

Cooperative Business Movement, 1950 to the Present.

New York: Cambridge

University Press.

Bleie, J. (1997). Frå Opedalsmunkane til

Ullensvang Hagebrukslag. I *Det store hamskiftet:*

Ullensvang Hagebrukslag 100 år. Odda: Ullensvang

Hagebrukslag.

Boschma, R. og Martin, R. (2010). The aims and scope of evolutionary economic geography.

I R. Boschma og R. Martin (Red.), *The*

Handbook of Evolutionary Economic Geography.

Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

De Meyer, J. (2014). Apple-producing family

farms in South Tyrol: An agriculture innovation case study. FAO. Henta 4.10.2017 frå <http://www.fao.org/3/a-i3789e.pdf>

Dunn, K. (2010). Interviewing. I I. Hay (Red.) *Qualitative Research Methods in Human Geography*. Oxford: Oxford University Press.

Durkheim, E. (1984). *The Division of Labour in Society*. Omsett frå den franske versjonen frå 1893 av W. D. Halls. London: Macmillan.

Hodgson, G. M. (2006). What are Institutions? *Journal of Economic Issues*, 40(1), s. 1-25.

Hodgson, G. M. & Knudsen, T. (2006). Why we need a generalized Darwinism, and why generalized Darwinism is not enough. *Journal of Economic Behaviour & Organization*, 61(2006), 1-19.

ICA (udatert). *Co-operative identity, values and principles*. Henta 9.10.2017 frå <https://ica.coop/en/whats-co-op/co-operative-identity-values-principles>

ISTAT (2017). *Agricoltura: Superficie e produzione*. Henta 4.10.2017 frå <http://dati.istat.it/>

Johnstad, T. (1998). *Samarbeid og samvirke: Utvikling og organisering av samvirke*. Oslo: Tano Aschehoug.

Leonardi, A. (2009). *1809-2009: Südtiroler Landwirtschaft zwischen Tradition und Innovation*. Bolzano: Südtiroler Bauernbund.

Mantinger, H. (2008). *100 Jahre: Verein der*

Absolventen landwirtschaftlicher Schulen (ALS).

Terlan: Verein der Absolventen landwirtschaftlicher Schulen.

Martin, R. & Sunley, P. (2010). The place of path dependence in an evolutionary perspective on the economic landscape. I R. Martin og R. Boschma (Red.) *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*, 62-92. Cheltenham: Edward Elgar Publishing.

Mipaaf (2017). Elenco dei prodotti DOP, JGP e STG (aggiornato al 22.09.2017). Henta 25.09.2017 frå <https://www.politicheagricole.it/flex/cm/pages/ServeBLOB.php/L/IT/IDPagina/2090>

Murdoch, J., Marsden, T., & Banks, J. (2000). Quality, nature, and embeddedness: Some theoretical considerations in the context of the food sector. *Economic Geography*, 76(2), 107–125.

Murmann, P. (2003). *Knowledge and Competitive Advantage*. Cambridge: Cambridge University Press.

Nelson, R. R. & Sampat, B. N. (2001). Making sense of institutions as a factor shaping economic performance. *Journal of Economic Behaviour & Organization*, 44(2001), 31-54.

Nelson, R. R. (2002). Bringing institutions into evolutionary growth theory. *Journal of*

- Evolutionary Economics* 12, 17–28
- North, D. C. (1990). *Institutions, institutional change, and economic performance*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Pavitt, K. (1984). Sectoral patterns of technical change: Towards a taxonomy and a theory. *Research Policy* 13(1984), 343-373.
- Rigby, D. L., & Essletzbichler, J. (2010). Generalized Darwinism and evolutionary economic geography. I R. Martin & R. Boschma (Red.), *The Handbook of Evolutionary Economic Geography*. Cheltenham: Edward Elgar Publishing Limited.
- Rizzo, F. (2012). *Co-evolution of Agriculture and Rural Development in Different Regional Institutional Contexts – Case Studies from Finland and Italy*. Phd-avhandling. Social Sciences and Business Studies, University of Eastern Finland.
- Schumpeter, J. A. (1947). The creative response in economic history. *Journal of Economic History*, (November), 149–159.
- Sydow, J., Schreyogg, G. & Koch, J. (2005). Organizational Paths: Path Dependency and Beyond. Tekst skriven til 21. EGOS Colloquium 30. Juni – 2. Juli 2005, Berlin, Tyskland.
- Symes, D. G. (1965). Fruit Farming in Sörfiord, Western Norway. *Geography*, 50(1), 45-57.
- Tunzelmann, N. & Acha, V. (2006). Innovation in «Low-Tech» Industries. I J. Fagerberg og D. C. Mowery (Red). *The Oxford Handbook of Innovation*. Oxford: Oxford University Press.
- Van der Ploeg, J. D. & Renting, H. (2004). Behind the ‘Redux’: A Rejoinder to David Goodman. *Sociologia Ruralis*, 44(2), 233-242.
- Van der Ploeg, J. D. (2008). The New Peasantries: Struggles for autonomy and sustainability in an era of empire and globalization. Oxon: Routledge.
- Vittersø, G. (2012). Frå Hurum til Hardanger – betydningen av sted i strategier for utvikling av lokal mat. I B. Sæther og M. Haugum (Red.) *Lokal og regional mat: Samhandling, innovasjon og identitet i alternative matvarekjeder*. Trondheim: Tapir Akademisk Forlag.
- VOG (udatert). *History*. Henta 4.10.2017 frå: <http://www.vog.it/en/our-company/history.html>
- Walker, R. (2000). The geography of production. I E. Sheppard og T. J. Barnes (Red.), *A Companion to Economic Geography* (s. 113-132).

Oxford: Blackwell.

Witt, U. (2006). Evolutionary economics. I S.
N. Durlauf og L. E. Blume (Red.) *The New*

Palgrave Dictionary of Economics Online. Palgrave
Macmillan. Henta 2.10.2017 frå

[http://www.dictionaryofeconomics.com/
article?id=pde2008_E000295](http://www.dictionaryofeconomics.com/article?id=pde2008_E000295)

✓ Mot en mer kritisk debatt om mangfold i byutviklingen: Henri Lefebvres «retten til mangfold»

Hannah
Eline Ander

Why should spaces created by virtue of human understanding be any less varied, as works or products, than those produced by nature, than landscapes or living beings?

Lefebvre, 1991, s. 397

Differences endure or arise at the margins of the homogenized realm, either in form of resistances or in the form of externalities.

Lefebvre, 1991, s. 373

Med *The Death and Life of Great American Cities* satte Jane Jacobs (2016 [1961]) urbant mangfold på dagsorden i vestlig byplanlegging og bystudier. Siden da har mangfold blitt et sentralt ideal i postmoderne byplanlegging (Fainstein, 2005), og mange byer ønsker å vise at de er

mangfoldige. Urbant mangfold kan handle om variasjon i bygningsmasse og arkitektur, mangfold av tilbud, av grupper, livsstiler, økonomiske produksjonsmåter og forbruk. I denne artikkelen er det i hovedsak sosialt mangfold som diskuteres: mangfold av mennesker og grupper med ulike bakgrunn, livsstil og klassesetilhørighet. I Oslo er sosialt mangfold et uttalt mål for bypolitikken, byplanleggingen og i større byutviklingsprosjekter, som Bjørvikautviklingen. En rekke private eiendomsutviklere er også opptatt av mangfold i sine utviklingsprosjekter. Samtidig som sosialt mangfold synes å være ønsket i byutviklingen, dukker det innimellom opp kritiske kommentarer om at Oslos sosiale mangfold trues nettopp av byutviklingsprosjekter. Likevel er det lite offentlig og strukturell kritisk mangfoldsdebatt å spore

i den norske byutviklingsdebatten (for unntak, se Bergsli 2015, Aftenposten 2014). Med denne artikkelen forsøker jeg ikke å gi noen endelige svar på hva mangfold er og hvordan det bør defineres, men å åpne for en større og mer kritisk debatt om hvilken rolle urbant mangfold spiller og kan spille i byutviklingen i Oslo, så vel som andre byer. Jeg argumenterer for at urbant mangfold er blitt et postpolitisk begrep i Oslos byutvikling – et positivt ladd konsensusbasert begrep som er vanskelig å kritisere og nyansere. Og i et slikt postpolitisk debattlandskap, vil jeg argumentere for at Henri Lefebvres konsept om «retten til mangfold» tilbyr nyttige idéer for en mer overordnet og kritisk debatt om urbant mangfold i byutviklingen.

Artikkelen bygger på masteroppgaven *Et ubehagelig mangfold. En studie av mangfold og inkludering som mål for Olafiagangen som offentlig rom på Grønland* (Ander 2017).

Mangfold som postpolitisk begrep i Oslos byutvikling

I Oslo finner man mangfold som uttalt mål for byutviklingen i en rekke politiske dokumenter og uttalelser. Mangfold er et overordnet mål for hele byen i Kommuneplanen, *Vår by, vår fremtid. En grønnere, varmere og mer skapende by med plass*

til alle (Oslo kommune, 2017), og mangfold og inkludering er også et viktig mål for utviklingen av byens offentlige rom (Oslo kommune 2009, PBE 2009). Også i større byutviklingsprosjekter som Fjordbyutviklingen, er mangfold et av flere overordnede mål for prosjektet (Oslo kommune, 2008). Mangfold er ønsket, og som uttalt i høringsutkast til kommuneplan for Oslo, skal byutviklingen tilrettelegge for møter mellom mennesker fra ulike grupper:

Oslo er en sammensatt by med en mangfoldig befolkning. Vi må derfor lage attraktive byrom som åpner for møter mellom mennesker, meningsutveksling og samarbeid på tvers av ulike grupper – en åpen og tolerant by (Oslo kommune 2017).

I mine intervjuer med byråkrater, planleggere, politikere, store private eiendomsutviklere, sosialarbeidere og beboere, om mangfold som mål for Grønland som byområde og områdets offentlige rom, var det tydelig at alle ønsket og var positive til mangfold. Men det var ingen felles enighet eller forståelse for innholdet i begrepet, eller *hvordan* byutvikling kunne legge til rette for urbant mangfold. At mangfold er et uttalt mål for byutviklingen, og at det fremholdes som et ønske på tvers av en rekke ulike aktører med ulike roller

i byutviklingen, gjør at en kan spørre seg om mangfold er blitt et postpolitisk begrep i Oslos byutvikling. Postpolitiske begrep er konsepter det råder politisk konsensus om, de er åpne og ofte positive (Swyngedouw 2007), som bærekraft eller attraktivitet. Postpolitiske begrep er vagt definerte og kan romme ulike definisjoner, politikk og konsekvenser for byutviklingen. Mangfold virker å være under en generell diskurs hvor mangfold er ønsket, men hvor definisjonene av mangfold, innholdet i politikken og grepene for mangfold ikke bare er varierende, men også motstridende.

I dette ligger også viktige maktaspekt. At begrepene er positive og åpne vanskeliggjør motstand og kritikk (Swyngedouw 2007). Få er mot en attraktiv, bærekraftig eller en mangfoldig by. At begrepene er vanskelige å utfordre og rommer mye, gjør at aktører kan tolke og definere i sitt favor. Dette gjør det igjen enklere for aktører som allerede har makt å fortsette å dominere og avgjøre innholdet i og utfallene av politikk. Postpolitiske programmer og begreper kamuflerer slik et nyliberalistisk byutviklingsparadigme der politikk og planlegging for byen som arena og middel for økonomisk vekst står sterkere enn politikk og politiske konflikter om ulikhet og urettferdighet (Swyngedouw 2007).

Men postpolitiske begreper og programmer står sjeldent totalt utfordret, og til tross for lite kritisk

offentlig debatt om mangfold i Oslos byutvikling, er det interessant å se på kritikken som er å finne. At Oslo Kommune solgte Hausmannskvartalet – et selvstyrt kvartal med kulturhus og kollektive boligsosiale prosjekter – til en privat utbygger, ble kritisert for å være et angrep på byens mangfold (Fredriksen 2016). Utkastelsen av okkupanter som hadde laget et lite bofellesskap på en ubrukt tomt i gamlebyen, samt rivingen av det uformelle kulturhuset Borgen ved Fjordbyen, ble utsatt for samme kritikk (Martinsen 2016, Sandberg 2012). Fjordbyen, Oslos største byutviklingsprosjekt de siste tiårene, er til tross for politiske føringer om at det skulle bli et mangfoldig byområde for hele byens befolkning, blitt kritisert for å gjøre hovedstaden til et middelklasseparadis som setter Oslos sosiale og kulturelle mangfold i fare (Bergsli Forskning.no 2010).

Mange av de kritiske mangfoldsdebattene knyttet til byutvikling i Oslo har noen fellestrekk. For det første er de sjeldne. Det er forsvinnende lite offentlig debatt om hvilken rolle mangfold spiller i byutviklingen. For det andre er de ofte å finne i nisjemedier, noe som vitner om smal interesse for temaet. For det tredje løper de som oftest ut fra enkelthendelser der det pekes på at hendelse X – for eksempel gentrifisering av Torggata, utkastelse av okkupanter i Hauskvartalet eller Bjørvikautviklingen – er en trussel mot

området eller byens mangfold. Ofte greier ikke disse sakene å knytte eksempel X opp til en mer generell debatt om byutvikling, men her kan Lefebvres konsept *retten til mangfold* tilby nyttig tankegods og et språk for en mer strukturell og overordnet debatt.

Retten til byen

Chris Butler (2012) peker på at retten til mangfold komplementerer Lefebvres mer kjente konsept og romlige krav om retten til byen. Når en skal forstå og anvende ett av konseptene bør man også ha en forståelse for det andre, og hvordan de henger sammen, skriver Butler (2012 s.152). Jeg vil derfor raskt gjennomgå retten til byen, før jeg presenterer retten til mangfold.

Retten til byen er et sentralt konsept i teorier om sosialt rettferdig byutvikling (se bl.a. Mitchell 2003, Harvey 2012, Marcuse 2012). Konseptet ble utformet av Lefebvre i 1968, og teoriens to hovedpunkter er at byens innbyggere skal ha rett til å bruke og appropriere det urbane (rom), samt til å delta i produksjonen av rom og utforme byen etter eget ønske (Lefebvre 1996). Bruksretten og -verdien er altså viktigere enn eiendomsretten og bytteverdien, og konseptet er derfor et marxistisk konsept som utfordrer dagens markedsstyrte nyliberale byutvikling¹. Retten til

byen-tilnærminger poengterer derfor gjerne at byens befolkning – de som bruker byen – skal ha mer å si i avgjørelser som angår byen enn for eksempel tomteeiere, selskaper eller nasjonal og internasjonal politikk. Samtidig la Lefebvre vekt på at retten til byen ikke kun er en besøksrett, men retten til sentralitet – til å appropriere, delta i, forme og leve sitt liv i byene der de bor og lever (Merrifield 2011). Lefebvre la ikke frem noe konkret rammeverk for retten til byen, og tolkningene er mange, noen også motstridende.² Man kan grovt sett dele mange av tilnærmingene inn i to (Butler 2012). På den ene siden finner man tilnærminger som vil institusjonalisere retten til byen til en konstitusjonell rettighet til deltakelse og bruk av rom, og på den andre siden finner man tilnærminger som ønsker mer fundamentale endringer i romlig medborgerskap.

¹ For mer om Oslos byutvikling som markedsstyrt etter en nyliberalistisk logikk, se f.eks Andersen og Skrede, 2017; Lind, 2002; Sandkjær Hanssen, Hofstad, og Saglie, 2015; og Nordahl, 2015.

² Se f.eks. Merrifield, 2011; Butler, 2012; og Mitchell, 2003 for tre ulike lesninger av retten til byen.

Rettighetsperspektiver

I løpet av 2000-tallet har interessen for retten til byen økt kraftig, ikke bare i akademia men også blant aktivister og noen steder også i byplanleggingen og bypolitikken. Butler (2012) har et delt forhold til den økende interessen for retten til byen. Mens det på den ene siden er positivt med økt fokus på konseptet, mener han det har blitt et for stort fokus på at retten til byen som en rettighet innenfor eksisterende institusjoner. Dette er med på å innsnevre Lefebvres idéer om retten til byen, og mange av de mer radikale og samfunnsomveltende implikasjonene av retten til byen er forsvunnet fra debatten, sier Butler (2012 s.147). Don Mitchell (2003) har i boken *The Right to the City* et rettighetsperspektiv. Han bygger hele sin tilnærming til både tilgang til og rettigheter i offentlige rom rundt konseptet retten til byen. Han trekker frem en rekke eksempler på at noen aktiviteter og grupper systematisk ekskluderes fra offentlige rom, og etterspør en institusjonalisert og juridisk rett til å bruke og være i byen. Han ser på ekskludering i offentlige rom som et demokratisk problem og mener en sterk rettighet til byen vil forhindre at grupper og individer kan ekskluderes fra offentlige rom.

Samtidig som det er positivt at retten til byen fungerer som et intuitivt og anvendelig konsept i

urbane rettferdighetskamper, har Butler et viktig poeng når han påpeker at om retten til byen skal bli en institusjonell rettighet, må loven og staten både like og være positive til rettigheten for at den skal opprettholdes og etterfølges (Butler 2012 s.148). Lefebvre (1996 s.194 i Butler 2012 s.148) uttalte selv at man gjerne må jobbe innenfor systemet av lov og politikk, men at retten til byen som idé ikke må reduseres til å kun bli en positivistisk juridisk rett. Retten til byen er mer enn individers institusjonaliserte rettigheter i og til byen, retten til byen utfordrer institusjonene og måten samfunnet er organisert på. Disse aspektene er tydeligere i medborgerperspektiver på retten til byen.

Medborgerperspektiver

Medborgerperspektiver leser retten til byen som et samfunnsomveltende konsept som snur hele idéen om demokrati og medborgerskap på hodet, og vektlegger konseptets frigjørende potensial til å utfordre hvordan og hvem som skaper våre omgivelser. Purcell (2002), Butler (2012) og Amin og Thrift (2002) er blant dem som tolker retten til byen som et konsept for å omorganisere og omformulere samfunnet, flytte makt fra de som besitter ressurser til de som lever i og bruker byen. Disse tolkningene av retten til byen ser Lefebvres revolusjonerende potensial, og flere mener en institusjonalisering av konseptet er et steg vekk fra maktomfordeling og nye former for medborgerskap (f.eks. Butler 2012, Purcell 2002). Med retten til byen flyttes altså tilgangen til og makten over det urbane fra de som eier og styrer til de som bor og lever i byene.

Men en romlig forankret idé om medborgerskap er ikke nødvendigvis utelukkende positivt, hevder Butler (2012). Om det at man bor et sted skal være det eneste som gir rett til bestemmelse og bruk, kan retten til byen stå i fare for å mobiliseres for å ekskludere grupper og mennesker. Særlig stor er risikoen for at kamper for retten til byen fører til konflikter der flertallet i et område kjemper for sin rett til byen på bekostning av mer marginaliserte

gruppers rett til samme område. Det kan føre til interessekamper og identitetskonflikter³. Lefebvre mente derfor at man må kjempe for retten til byen og til mangfold sammen, slik at kampen for bruksrett og bestemmelsesrett også anerkjenner forskjellighet og beskytter de som er forskjellige fra flertallet (1991 i Butler 2012). Butler (2012 s.151) peker på hvordan konseptet om retten til byen alene ikke inneholder noen mekanismer mot intoleranse, rasisme, segregasjon eller konflikter og opprør der ulike grupper krever sin rett til byen på bekostning av andres rett på samme lokasjon. Av den grunn bør akademikere, aktivister og andre som har blitt kjent med retten til byen også bli kjent med den andre siden av mynten, nemlig retten til mangfold.

Retten til mangfold⁴

Lefebvres retten til mangfold er som nevnt ikke like befestet som retten til byen, men man kan kjenne igjen hans idéer blant annet hos bevegelser som kjemper mot diskriminering på bakgrunn av etnisitet, kjønn, seksualitet, nedsatt funksjonsevne, former for kulturell assimilering, eller for retten til å være annerledes (Butler 2012). Det som gjør

³ Se for eksempel Belina (2003) for en god diskusjon om retten til byen-interessekamper mellom grupper som ønsker trygge byrom fri for kriminalitet og «uønskede» aktiviteter, og grupper som ønsker at typisk «uønskede» mennesker skal ha lik tilgang på offentlige rom som andre.

⁴ Jeg har i denne artikkelen oversatt retten til å være *différent* til «retten til mangfold». *Différent* kan oversettes til annerledes eller forskjellig, som har noen andre valører enn mangfold. Da denne artikkelens formål nettopp er å presentere retten til forskjellighet/mangfold/annerledeshet som en teori med et tilhørende språk som kan bidra til å repolitiserer mangfoldsbegrepet, og gi rom for en mer kritisk mangfoldsdebatt i en byutvikling der mangfold fremholdes som ideal, har jeg valgt å oversette *différent* til mangfold.

Lefebvres mangfoldsfilosofi spesielt interessant, er hvordan den forholder seg til makt, og til det urbane gjennom dens relasjon til retten til byen (se Lefebvre 1991 kap. 6, Butler 2012 s.152-159). Retten til mangfold hjelper en med å forstå mangfold som et konsept fylt av konflikter og motsetninger, et konsept som rommer både makt og dominans, og motstand. Økt kjennskap til og bruk av retten til mangfold, kan derfor både være med å repolitisere en postpolitisk debatt preget av vage og positivt ladde mangfoldsbegreper. For å forklare mangfold, lanserer Lefebvre begrepsparet *indusert (minimalt)* og *produsert (maksimalt)* mangfold (1991 s.372-374). Indusert, eller minimalt mangfold er et type mangfold som definerer og defineres av et rådende politisk, økonomisk og kulturelt system. Siden dette mangfoldet er med på å definere det rådende systemet, blir det også en del av et hegemonisk mangfold. Produsert, eller maksimalt, mangfold er på den andre siden et mangfold som bryter med systemet, som er fundamentalt annerledes fra det, og som derfor også utfordrer det hegemoniske systemet (Lefebvre 1991 s.372). Produsert mangfold får dermed en motstandsfunksjon til det dominante, eller induserte, mangfoldet.

Indusert (minimalt) mangfold: Et hegemonisk mangfold

Et godt eksempel på indusert (minimalt)

mangfold finner vi i mangfoldet promotert av Richard Florida. I hans tese om at byer må tiltrekke seg kreativ og kompetent arbeidskraft om de skal greie å lykkes i en globalisert og konkurransepreget verden, er nettopp mangfold en sentral trigger for urban økonomisk vekst (Florida 2002). Med sin teori om kreativ kapital sier Florida (2003) at kreative, høyt utdannede mennesker – «den kreative klassen» – bidrar til urban og regional økonomisk vekst. Florida mener disse menneskene ønsker å flytte til byer som er innovative, tolerante og *mangfoldige*. Talentfulle og høyt utdannede mennesker tiltrekkes av steder som har en høy grad av demografisk mangfold og som er inkluderende, hevder Florida (2003). I denne sammenhengen ses mangfold på som attraktivt og essensielt for å oppnå økonomisk vekst. Floridas idéer har fått gjennomslag over hele verden og blitt adoptert som sentral komponent innen kulturledet og attraktivitetsrettet byutvikling, som dreier seg om å tiltrekke seg den kreative klassen gjennom å tilby en urban livsstil med rikt kultur- og underholdningstilbud (McGuigan 2009, Bergsli 2015).

Å satse på *attraktivitet* er et av flere svar på krisen som oppstod da deindustrialiseringen i vesten førte til arbeidsledighet og økonomisk nedgang, og er en bypolitisk strategi man

kan kjenne igjen verden over. Byer svarte på utfordringene med en konkurransedrevet politikk for å tiltrekke seg høykompetent arbeidskraft, næringer og investeringer som har blitt globaliserte og mer fleksible i sine romlige lokaliseringsstrategier (Bergsli 2015). Også i Oslo er politikk for gentrifisering og attraktivitet sentrale kjennetegn ved byutviklingen (Sæter og Ruud 2005, Bergsli 2015, Røe og Andersen 2017). Oslos by- og særlig sentrumsutvikling søker å skape en attraktiv og konkurransedyktig by som tiltrekker seg mobile mennesker, selskaper og kapital (Bergsli 2015). En slik politikk må midlertidig ikke tilskrives Florida alene, men tilhører et entreprenørpolitisk byutviklingsparadigme for hvordan vestlige byer skal overleve den økonomiske nedgangen knyttet til deindustrialiseringen av vesten (se bl.a. Harvey 1989, Cochrane 2007). Men det var med Floridas teorier om den kreative klassen at også *sosialt mangfold* ble en eksplisitt og populær strategi for økonomisk vekst.

Perspektivet på mangfold som trigger for økonomisk vekst er mye kritisert. Mye av kritikken har likhetstrekk med et retten til mangfold-perspektiv, men svært få bruker retten til mangfold som en overordnet teori eller innfallsvinkel til problematikken. Loretta Lees er en viktig kritisk stemme i debatter om, og

forskning på urbant mangfold i byutviklingen. Uten at hun henviser til retten til mangfold, handler mye av hennes kritikk nettopp om mangfold som et konsept fylt av politikk, makt og motstand. Lees (2008) peker blant annet på hvordan byer i en Florida-inspirert attraktivitetsrettet byutvikling bruker en retorikk om et vibrerende urbant mangfold for å legitimere byutviklingsprogrammer som i praksis er myntet på å tiltrekke seg middelklassen til de indre byområdene med mål om økonomisk vekst. Resultatet av en slik «mangfoldspolitik» kan bli at byen utformes for et snevert mangfold – et indusert og minimalt mangfold. Uten å bruke Lefebvres skiller mellom indusert og produsert mangfold, har også Florida selv uttalt at mangfoldet den kreative klassen tiltrekkes av, er et mangfold som ligger innenfor rammene til en elite med høyt utdannede og kreative mennesker (Jacobin 2017). Til tross for senere nyanseringer, lever hans teori om at byer bør tiltrekke seg en såkalt kreativ klasse i beste velgående i dagens byutvikling.

At idéer om urbant mangfold flettes sammen med allerede postpolitisk program for å utvikle attraktive byer for økonomisk vekst, er en viktig årsak til at mangfold depolitiseres i byutviklingen. Her kan Lefebvres mangoldsfilosofi bidra til en mer overordnet og kritisk debatt om mangfold

i attraktivitetsrettet byutvikling, blant annet ved å peke på at Floridas (og dermed mye av bypolitikken) ideelle mangfold er et indukert (minimalt) mangfold – et type mangfold som har relativt like urbane preferanser og forbruk. En attraktivitetsrettet byutvikling for Floridas mangfold fører til strømlinjeforming av byene og deres tilbud, og bidrar dermed til å ekskludere og gå på bekostning av det produserte (maksimale) mangfoldets rett til byen.

Produsert (maksimalt) mangfold: Et utfordrende mangfold

Produsert eller maksimalt mangfold er altså et type mangfold som bryter med systemet, som er fundamentalt annerledes fra det, og som derfor også utfordrer det hegemoniske systemet (Lefebvre 1991 s.372). Hva som er produsert og indukert mangfold er verken statisk eller tydelig avgrenset, men noe dynamisk som stadig er oppe til forhandling og i endring. Det vil variere fra sted til sted, mellom ulike geografiske skalaer, til ulike tider og mellom ulike politiske økonomier. I byer preget av en markedsrettet byutvikling der eiendomsutviklere og utbyggere har stor makt over byutviklingen – hvor gentrifisering, økende boligpriser og store byutviklingsprosjekter med fokus på arkitektoniske signalbygg og kulturtilbud er sentrale kjennetegn – vil grupper og levemåter som bryter med og utfordrer en forbruksrettet

urban middelklassekultur og det nyliberalistiske politisk-økonomiske systemet kunne karakteriseres som del av et produsert mangfold. Det som er annerledes er det som ekskluderes, skriver Lefebvre (1991 s.373). Og en metode for å finne ut hvem og hva som er del av et produsert mangfold kan dermed være å se gjennom hvilke grupper det *ikke* bygges for i byen, hvilke grupper og tilbud som gjentagende ekskluderes både direkte og indirekte gjennom forflytning, utkastelse, forbud eller manglende tilbud. En kan også se på hvilke typer mennesker og hvilken atferd som skaper negative reaksjoner hos større deler av majoritetsbefolkningen.

Husokkupanter, hjemløse, rusbrukere, hverdagsdrikkere og fattige tilreisende eller andre synlig fattige utfordrer dagens dominerende forventninger til og politikk for hvordan man skal bo, leve, arbeide, og kan være eksempler på grupper som tilhører produsert mangfold. Å bo i noen andres hus uten å betale for å bo der, selv når huset står tomt, bryter med og utfordrer et system der eiendomsretten står sterkere enn bruksrett. Å sove på gaten og utføre private aktiviteter som å vaske seg og gå på do i offentligheten, bryter med og utfordrer etablerte kulturelle normer hos majoritetsbefolkningen (se f.eks. Kawash 1998). Synlig fattigdom vil også kunne oppleves særlig utfordrende for et

samfunn der omtrent alle har nok ressurser til å ikke fryse, til å vaske seg og se flidd ut. I tillegg til at fattige og hjemløse er synlige, utfordrer fattige tilreisende og andre fattige som lever av tigging, også idéen om at alle er, skal og kan være i arbeid, samt dagens normer om nasjonalstaten og medborgerskap.

At disse gruppene er del av et ubehagelig og utfordrende mangfold i Oslo gjør seg synlig ved at mennesker som lever på gata, som okkuperer hus, som er rusbrukere eller som ber om penger stadig trues av å bli romlig ekskludert (se f.eks Nafstad 2013, Ander 2017, Martinsen 2016). Romlig ekskludering kan ta en rekke synlige og usynlige former (Sibley 1995, Madanipour 2011), men i Oslo er utkastelse, bortvisning, diskusjoner om tiggeforbud, fiendtlig arkitektur, byfornyelse, eller forbud mot å sove på gaten eksempler det er lett å finne mange av (se bl.a. Nafstad 2013, Ander 2017, NRK 2015, Fredriksen 2016, Martinsen 2016, Sandberg 2012).

Til tross for at «mangfold og inkludering» er en politisk målsetting for Oslo, herunder også byens offentlige rom, ser vi at det produserte mangfoldet kan være vanskelig å forholde seg til også for offentlige aktører. Under en debatt i Oslo uttalte Oslos byråd for kultur, idrett og frivillighet at «Jeg tror hele gentrifiseringsdebatten er misforstått. Alexander Kiellands plass er mye bedre nå enn

da det bare var pil råtne folk der» (se Ander 2017). Alexander Kiellands plass er et byrom som tidligere ble brukt av typisk «uønskede» grupper som rusbrukere og andre svakerestilte grupper, men som gjennom oppgradering og utvikling er blitt et byrom for en mer ønsket del av befolkningen – et indusert middelklasse mangfold. Byrådets utsagn viser at selv om mangfold og inkludering står sterkt i Oslo kommunes politiske styringsdokumenter, kan mangfoldsidealer likevel romme perspektiver, politikk og utvikling som ekskluderer en marginalisert del av byens befolkning.

Lees (2008) peker på at offentlig politikk for urbant mangfold har vist seg å ha en paradoksal konsekvens ved at en type kultur og livsstil blir dominerende i byen på bekostning av andre. Med hennes kritikk av offentlige programmer for gentrifisering og urbant mangfold (som ofte settes i gang for å få mer blandet befolkning i fattigere områder av byen og ikke motsatt), peker Lees på denne noe paradoksale konsekvensen av mangfoldsidealer og politiske programmer for mangfold. Lees (2008 s.2464) peker på hvordan gentrifisering og mangfoldsprogrammer konstruerer middelklassen som normativt ideal, og fremmer en idé om at vi alle bør være og bli middelklasse, at vi alle bør ønske å være middelklasse. Mennesker, grupper og livsstiler

som ikke passer inn i denne normen blir dermed dominert, og man kan slik si at mangfoldspolitikken kan føre til en utradering av mangfold (Lees, 2008). Denne kritikken gir resonans i Lefebvres skille mellom indusert og produsert mangfold, og støtter også opp om hans teori om at det hegemoniske induserte (minimale) mangfoldet alltid vil forsøke å marginalisere og ekskludere det produserte mangfoldet, nettopp fordi det utfordrer deres hegemoni (Lefebvre 1991 s.373).

I min studie av mangfold og inkludering som mål for et offentlig rom på Grønland i Oslo som er mye brukt av grupper som tilhører et produsert mangfold – typisk «uønskede» som hjemløse, rusbrukere, fattig tilreisende og unge småkriminelle med innvandrerbakgrunn – ble det tydelig at det produserte mangfoldet var vanskelig for politikere, byråkrater, beboere og eiendomsutviklere å forholde seg til i byutviklingen (Ander 2017). Mens noen pekte på at byrommet var ekskluderende for majoritetsbefolkningen, var andre bekymret for en «plataprobleamtikk» – at man nok en gang ekskluderer svakerestilte grupper og tvinger dem til å finne et annet sted å være. Ved å la alle typer mangfold utfolde seg fritt i byutviklingen, vil vi måtte godta å sameksistere med mennesker, grupper og aktiviteter som kan utfordre måter vi strukturerer og tenker om samfunnet på, gi avkall

på opplevd trygghet, orden, forutsigbarhet og kontroll (se Mitchell 2003, Bannister og Fyfe 2001, Cochrane 2007). Vi vil også måtte godta at det utvikler seg motkulturer så store at det som i dag er hegemonisk, i morgen vil kunne bli marginalt.

Mot en repolitisering av mangfold i byutviklingen

Med denne artikkelen har jeg ikke forsøkt å gi noen endelige svar eller definisjoner, men å åpne for en større og mer kritisk debatt om hvilken rolle urbant mangfold spiller og kan spille i byutviklingen i Oslo så vel som andre byer. Jeg har argumentert for at mangfold er blitt et postpolitisk begrep og del av et politisk program i Oslos byutvikling. Postpolitiske begreper er konsepter det råder politisk konsensus om, de er åpne og ofte positive, vagt definerte og kan romme ulike definisjoner. Mangfold er ønsket av politikere, byråkrater og private eiendomsutviklere i Oslo, men de ulike aktørene har ingen felles forståelse av mangfold. At begrepene er vanskelig å utfordre og rommer mye, gjør at aktører kan tolke og definere i sitt favor. Dette gjør det igjen enklere for aktører som allerede har makt å fortsette å dominere og avgjøre innholdet i og utfallene av politikk. Swyngedouw (2007) peker på at positive og åpne postpolitiske begreper vanskeliggjør

motstand og kritikk. Det er vanskelig å være mot ønsker og tiltak for en mangfoldig by. Men når konsekvensene av mangfoldsidealer i praksis fører til at et snevert type middelklasse mangfold gis en større rett til byen på bekostning av andre grupper og mennesker, økes behovet for en mer kritisk og konfliktfylt debatt. Samtidig som alle ønsker mangfold, er altså ikke urbant mangfold ukontroversielt i byutviklingen. Urbant mangfold er et konsept fylt av både politikk og makt, og jeg har her presentert Lefebvres idé om retten til mangfold som en nyttig idé da den eksplisitt forholder seg til mangfold, det urbane og makt. Økt kjennskap til og bruk av retten til mangfold kan være med å sette mangfold på agendaen, og politisere mangfoldsdebatter både i og utenfor academia. Kanskje kan retten til mangfold også på sikt danne grunnlag for en bevegelse for et maksimalt mangfold, av mennesker, livsstiler, boformer, uttrykk, medborgerskaps- og produksjonsformer.

Litteratur

- Aftenposten. (2014). Fjordbyen – et glossy prospekt? Hentet 1. februar 2018, fra <https://www.aftenposten.no/article/ap-7lMRK.html>
- Ander, H. E. (2017). *Et ubehagelig mangfold. En studie av mangfold og inkludering som mål for Olafiagangen som offentlig rom på Grønland*. Institutt for Sosiologi og Samfunnsgeografi. Universitetet i Oslo.
- Andersen, B., og Skrede, J. (2017). Planning for a Sustainable Oslo: the Challenge of Turning Urban Theory into Practice. *Local Environment*, 22(5), 581–594.
- Amin, A., og Thrift, N. (2002). *Cities: Reimagining the Urban*. Cambridge: Polity Press.
- Bannister, J., og Fyfe, N. (2001). Introduction: Fear and the city. *Urban Studies*, 38(5–6), 807–813.
- Belina, B. (2003). Evicting the undesirables. The idealism of Public Space and the Materialism of the Bourgeois State. *Belgeo. Revue belge de géographie*, (1), 47–62.
- Bergsli, H. (2015). *Urban Attractiveness and competitive policies in Oslo and Marseille*. Dr.polit.-avhandling. Det samfunnsvitenskapelige fakultet, Universitetet i Oslo. Oslo.
- Butler, C. (2012). *Henri Lefebvre: Spatial Politics, Everyday Life and the Right to the City*. New York: Routledge.
- Cochrane, A. (2007). *Understanding Urban Policy*:

a Critical Approach. Malden: Blackwell.

Fainstein, S. S. (2005). Cities and Diversity: Should we Want it? Can we Plan for it? *Urban affairs review*, 41(1), 3–19.

Florida, R. (2002). *The Rise of the Creative Class. And how it's Transforming Work, Leisure and Everyday Life*. New York: Basic Books.

Florida, R. (2003). Cities and the Creative Class. *City & Community*, 2(1), 3–19.

Forskning.no. (2010). -Byutvikling truer mangfoldet. Hentet 1. februar 2018, fra <https://forskning.no/arkitektur/2010/05/byutvikling-truer-mangfoldet>

Fredriksen, I. K. (2016, juli 7). Angrepet på Hausmannskvartalet er et angrep på mangfoldet i Oslo. Hentet 1. februar 2018, fra <https://radikalportal.no/2016/07/07/angrepet-pa-hausmannskvartalet-er-et-angrep-pa-mangfoldet-i-oslo/>

Harvey, D. (1989). From Managerialism to Entrepreneurialism: the Transformation of Urban Governance in Late Capitalism, *Geografiska Annaler*(71B), 3–17.

Harvey, D. (2012). *Rebel Cities*. London: Verso.

Jacobin. (2017). Richard Florida Is Sorry. Hentet 19. februar 2019, fra <http://jacobinmag.com/2017/08/new-urban-crisis-review-richard-florida>

Jacobs, J. (2016). *The Death and Life of American*

cities [1961]. New York: Vintage.

Kawash, S. (1998). The Homeless Body. *Public culture*, 10(2), 319–339.

Lees, L. (2008). Gentrification and Social Mixing: Towards an Inclusive Urban Renaissance? *Urban Studies*, 45(12), 2449–2470.

Lefebvre, H. (1991). *The Production of Space*. Oxford: Blackwell Publishing.

Lefebvre, H. (1996). The right to the city. *Writings on cities*, 63181. Oxford: Blackwell Publishing.

Lind, H. (2002). Market-Oriented Land-Use Planning, a Conceptual Note. *Planning and Markets*, 5(1), 42–50.

Marcuse, P. (2012). Whose Right(s) to What City? I N. Brenner, P. Marcuse, og M. Mayer (Red.), *Cities for People, not for Profit: Critical Urban Theory and the Right to the City*. London: Routledge.

McGuigan, J. (2009). Doing a Florida thing: the Creative Class Thesis and Cultural Policy. *International Journal of Cultural Policy*, 15(3), 291–300.

Madanipour, A. (2011). Social Exclusion and Space. I R. T. LeGates og F. Stout (Red.), *The City Reader* (5. utg., s. 181–188). New York: Routledge.

Martinsen, C. (2016). Brakkebygrenda – mangfoldet som forsvant. *KOTE*. Hentet 1. februar 2018, fra <http://www.magasinetkote.no/artikler/2016/3/2/brakkebygrenda-mangfoldet-som-forsvant-er-det-rom-for-alternative-boformer->

i-byen-vr

Merrifield, A. (2011). The Right to the City and Beyond: Notes on a Lefebvrian re-conceptualization. *City*, 15(3–4), 473–481.

Mitchell, D. (2003). *The Right to the City: Social Justice and the Fight for Public Space*. New York: Guilford Press

Nafstad, I. (2013). *Et anstendig menneske. Møter mellom rusbrukere og det offentlige rom i Oslo*. Department of Criminology and Sociology of Law, University of Oslo, Oslo.

Nordahl, B. I. (2015). Kommunenes styringsmuligheter og økonomiske drivere i kompakt byutvikling. I Sandkjær Hanssen, G., Hofstad, H., Saglie, I. L. (red), *Kompakt Byutvikling. Muligheter og utfordringer*. Oslo: Universitetsforlaget.

NRK. (2015). Vet du hvorfor denne benken ser sånn ut? Hentet 1. februar 2018, fra https://www.nrk.no/kultur/vet-du-hvorfor-denne-benken-ser-sann-ut_-1.12461221

Oslo kommune (2008). Fjordbyplanen. Hentet 5. januar 2018, fra: <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/134073/Innhold/Plan%2C%20bygg%20og%20eiendom/Overordnede%20planer/Omr%20-%20og%20planprogrammer/Plan%20for%20Fjordbyen.pdf>

Oslo kommune (2009). Kommunedelplan for Torg og Møteplasser, Kdp. 17. Oslo: Oslo kommune, Plan- og Bygningsetaten. (2009).

Hentet 20. juli 2018 fra <https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/131685/Innhold/Plan%2C%20bygg%20og%20eiendom/Overordnede%20planer/Kommunedelplaner/Kommunedelplan%20torg%20og%20m%20-%20teplasser%20-%20Kdp%2017%29.pdf>

Oslo kommune. (2017). Kommuneplan for Oslo. Samfunnsdel med byutviklingsstrategi. Høringsutkast april 2017. Vår by. Vår fremtid. En grønnere, varmere og mer skapende by med plass til alle. Visjon, mål og strategier mot 2040. Hentet 30. august 2019, fra https://www.oslo.kommune.no/getfile.php/13213412/Innhold/Politikk%20og%20administrasjon/Politikk/Kommuneplan/Ny%20kommuneplan%20p%20-%20h%20ring/Oslo%20kommune_Utkast_Kommuneplan.pdf

Purcell, M. (2002). Excavating Lefebvre: The Right to the City and its Urban Politics of the Inhabitant. *GeoJournal*, 58(2), 99–108.

Røe, P. G., og Andersen, B. (2017). Arkitektur og sosial ulikhet i Oslos vannkant. I J. Ljunggren (Red.), *Oslo. Ulikebetenes by* (s. 325–339). Oslo: Cappelen Damm Akademisk.

Sandberg, L. (2012). Borgen og byen. Hentet 1. februar 2018, fra <https://www.aftenposten.no/article/ap-jdQBA.html>

Sandkjær Hanssen, G., Hofstad, H., og Saglie, I.-L. (red.) (2015). *Kompakt Byutvikling. Muligheter og*

utfordringer. Oslo: Universitetsforlaget.

Sibley, D. (1995). *Geographies of Exclusion: Society and Difference in the West*. London: Routledge.

Swyngedouw, E. (2007). The Post-Political City. I Edited by BAVO (Gideon Boie and Matthias Pauwels) (Red.), *Urban Politics Now: Reimagining Democracy in the Neoliberal City*. Rotterdam: NAI Publishers

Sæter, O., og Ruud, M. E. (2005). *Byen som symbolsk rom: bypolitikk, stedsdiskurser og gentrifisering i Gamle Oslo*. Oslo: Norsk byggforskningsinstitutt.

✓ *We- The People:* *A Study of* *Contemporary* *Serbian* *Nationalism*

Tiril Ellingsen
Thue

This paper draws on the master thesis: *We- The People* (Ellingsen Thue 2018)

Nationalism in the Balkans and politicization and instrumentalization of national identities have played a key role in the conflicts of the region. It remains a major issue today with political leaders across the region mobilising on nationalist sentiment, further constricting peace and reconciliation in the Balkans. The following article is an excerpt from my master thesis, which focuses on national identity, the political and historical use of myths and the role of religion in contemporary Serbian nationalism. Identity constructions in Serbia have drawn on the emotional power of place, in this case Kosovo, by emphasising primordial qualities of being

in attachment to a specific territory, in which Kosovo becomes an essential part of Serbian identity. The use of religion as an identity marker has further functioned to enforce a collective group identity and as a means of differentiation from others, most notably from their neighbouring countries. Politicization of religion and conflation of religious and nationalist ideals have drawn on mythical narratives of belonging and identity. In combination these have triggered a form of defensive nationalism characterised, in particular, by victimhood nationalism and a selective recollection and interpretation of their history.

Myths and identity construction

The evolution of the Balkan nation-states has

been intrinsically linked to mythical imaginaries and references to the spiritual and political glory of the Byzantine Empire; mythical imaginaries that lie at the intersection between political and religious realms. The most powerful political myths in Balkan imagery and in Balkan national identities are those that have emerged from Eastern Orthodox Christianity (Leustean 2008). Key among these are myths of *antemurale* and myths of *martyrium*. The *antemurale* myth has had a long tradition in various schools of Serbian historiography; academic and political discourse has depicted the Serbs as defenders of the Christian European civilization against the destructive influence of Islam as well as the Ottoman Empires domination since the medieval era. Intellectuals and politicians specifically invoked the 1389 Battle of Kosovo Polje asserting that the Serbs sacrificed themselves; in saving the Christian European value system and the foundations of modern civilization, the Serbs gave up not only their statehood, but also their freedom (Antić 2005, p. 192). Katarina, founding member of Zavetnici, an extreme right-wing movement, comments on the unjust treatment of Serbia;

It's not fair toward us because today, we who stopped practically, the radical Islamists to come, to pass to Europe. Actually, we are today one of the targets. (...) We are even today suffering and holding you know, we are like some sort

of gate between the east and the west. We have that strategic position and that is why we have suffered what we suffered. (...) But we were the first to stop the radical Islamists. Even from the 14th century. You know the Battle of Kosovo, practically it was the battle between Eastern values and Western values. We are one of the oldest European civilisations and nations. We have always defended European values and European rights. (09.11.17).

The *antemurale* myth builds on the notion of the nation and its people as defenders. This position, of defender, as the previous quote illustrates, simultaneously positions them as victims. *Martyrium* myths focus on defeat and on the victimization of a group; the nation is portrayed as a perennial target of discrimination and persecution. A strength of *martyrium* myths are that they invest identity boundary with a moral significance; those who are oppressed are morally superior to those who oppress them and stories about the woes that have been inflicted upon them are simplified and ritualized, thus eliminating moral ambiguity. Tales of oppression and of victimization can thus be used as an instrument of identity formation (Kolstø 2005 p. 21). The need to construct specific identities is largely a fundamental human mechanism to generate a sense of belonging and to maximize self-esteem. Knowing who we are inevitably also

entails knowing who we are not; both individual and collective identities are thus defined by a distinction between a ‘me’ and ‘you’, an ‘Us’ and ‘Them’, by reference to Self and Other. Identity categories, whether race, gender, class or religion can assume a relative fixity, which makes national identity, one such powerful category. The successful construction of a nation inspires personal identification with a nation’s constitutive elements, such as language or collective memory, in a way that makes the members believe that they are the nation (Penrose & Mole 2008).

Place in identity construction

We are for national identities, because it is what’s basic inside of us. (...) Of course, I mean Kosovo and Metohija are inseparable part of Serbia¹. (Katarina 09.11.17).

Kosovo has been a major ideological and political instrument in Serbian history. The Battle of Kosovo Polje is the epic that has moulded Serbian national and ethnic identity more than any other event and makes it both an event, but also a place, of paramount importance. Kosovo’s declaration of independence is not recognised by a large portion of Serbian society who claim Kosovo as Serbian territory. Bojan and Marko (09.07.17), members of the football supporter groups, Red Star and

Partizan, state they are nationalists who above all love their country, and that who they are and where their history begins, begins with Kosovo.

Kosovo is not only the heart of Serbia, it is where all Serbian history begins (Marko).

It’s not just our territory, it’s our existence, our essence. Our people are barely living in existence over there. You know. They are in enclaves, hardly existing. They don’t like Serbs over there. Less and less there are Serbs there. The Muslims are driving us out. Our people are suffering there. But it’s our land. That’s ours, it’s Serbian, it will never be theirs (Bojan).

As Penrose (2002) notes, almost all nationalists hold the homeland as the geographical dimension of the nation and view their nation as a natural and primordial division of humanity. When relationships between people and territories are conceptualised as natural, biological or symbiotic, the territory is also seen as nurturing that specific group. Place may also be transformed into an identity marker, triggering discourses of self-identification and social categorisation when social referents, such as history, traditions, culture or language shape the “specific ‘identity’ of a given geographic space” (Antonsich 2010 p. 124). As exemplified by Katarina; *You know, when they take your churches and your monasteries and your whole history, then you have nothing. When they kill your language over*

¹ Metohija is the name of one of the regions in Kosovo; the name derives from the word “metoh”, which means Orthodox ground, most notably from the presence of Orthodox churches, and is consistently used by nationalists to emphasise Serb Orthodox origins in Kosovo.

there, your culture and everything. [Then] you practically don't exist. And that's what they want actually. Kosovo Albanians just want to falsify that history. (09.11.17).

There is clearly a strong sense of place attachment for Serbs to Kosovo, a sense of attachment or belonging portrayed as natural, which makes the loss of this territory, in some sense, a loss of identity. Kosovo as an essential part of Serbian identity, being and belonging, is used to create a lineage of suffering from past to present. Through mythical and historical narratives their position of victim is made manifest and a sense of superiority is conflated with religious belonging, as exemplified in the clear demarcation between Muslim Albanians and Orthodox Serbs.

Orthodoxy as identity

In seeking new modes of identity, religion has much in the same way as nationalism, been instrumentalized and politicized and become a key determinant of ethno-cultural identifications. After the dissolution of Yugoslavia religion became a primary mode of identification and of self-differentiation between the different ethnic groups in the Balkans (Kolstø 2005, Iveković 2002, Doja 2008). Juergensmeyer mentions the Balkans as typical ethnic religious nationalists,

where communities seek to establish political identity and religion becomes fused with a culture of domination or liberation, an approach that “politicizes religion by employing religious identities for political ends” (1996 p. 5). Vladimir, a professor of sociology and religion, states that the Serbian Orthodox Church and the state have supported each other the past decades to regain strength and position themselves in society; *In Serbia now, if you say that you are secularist, you are against the Church. That's picture of right-wing policy; that you are absolutely against Church, and against nation, in that case. Because Church and the state are almost the same (10.11.17).*

However, both Vladimir and Marija, a journalist at Pešćanik, one of the last remaining independent media outlets, contend that the relationship between religion and Serbs is not coherent. The churches are almost empty, no one attends mass and the public opinion of priests is incredibly low, still, something as close to 90% of the population identify as Orthodox. Not uncommon is that people say they do not believe in God and yet identify as Orthodox. *And that's where the Church draws its moral authority from. Not from faith in God, but from faith in the identity of Orthodoxy (Marija 17.07.17).*

The strong relationship between the state and the Church has allowed politics to take on a religious or sacral dimension, which is, when used to legitimise actions or politics, grounded in a religious form of obligation. Bakić-Hayden notes, when specific features of a group or society's thoughts and practice are isolated, these features are made to seem unchanging and become an archetype of self-categorisation and self-differentiation from other groups. Implicit assumptions about primordial qualities of different people and groups that stem from "essences" attributed to them have particularly unfortunate implications when interwoven with nationalist ideologies (1995 p. 919). Religion as identity marker is prevalent in all of the Balkans as illustrated by Vladimir;

I quote you the former patriarch; "If you are not good Orthodox, you are not good Serb." (...) That's huge problem, because that's link between, in all areas of Balkans, you find identification of national and religious level. If I'm Serb, I'm Orthodox, if you are Croat, you are Catholic, if you are Bosnjak you are Muslim. You don't have the right to be, for example, Serbian Protestant, Serbian Muslim is not acceptable. Serbian atheist is very problematic for example, or religious without identity. (Vladimir 10.11.17)

According to Marija, the re-introduction of religion into the curriculum along with revisionism of history in the education system, has led to a renaissance of nationalism and the current generations becoming *"far more nationalist, far more chauvinistic and homophobic than the generations who grew up during Milošević's reign"* (17.07.17). The contemporary ideological and political revisionism is a joint effort between academic revisionism and revisionism on the part of state politics, characterised by "systematic deletion from collective memory and persistent negation and distortion of historical sources" (Škorić and Bešlin 2017 p. 637). The most notable has been the relativization of extreme nationalist movements and the corollary relativization of anti-fascist movements in Serbia. This, says Vladimir (10.11.17), alongside historically inaccurate modes of disassociating Serbs from their communist past, is a major problem, as it demonises all identities prior to the dissolution of Yugoslavia.

Defensive nationalism

Two instances have in particular been used to reinforce the Serb position as victim; the NATO bombing of 1999 and the International Crime Tribunal for the former Yugoslavia. According to

Stefflja (2010) the destabilisation of the Serb self-image in the past decades has triggered new and furthered old forms of defensive nationalism. This is characterised by the denial syndrome, victimhood nationalism and the glorification of war criminals; the most prominent pattern of Serb self-image and the most extreme and dangerous narrative to emerge. The denial syndrome is a combination of selective perception, selective recollection and selective interpretation. This serves a twofold function; as a means to cope with guilt, which may be understood at the unconscious level, and as a means of asserting superiority over one's accusers. When large proportions of society come to see themselves collectively as victims, those who accuse them of crimes become false accusers and the real villains, which in turn, "feeds into feelings of collective national solidarity, which is to say a fierce nationalism which those imbued with it believe to be a defensive form of nationalism" (Ramet 2007 p. 42). Marija (17.07.17) notes that; *Because so much of the pain and suffering of the war got wrapped up in the bombing, instead of the actual war. (...) This allowed the right to create the narrative that the West sided with our enemies and it caused this hysteria against the West, which really wasn't prevalent before.*

Sonja Biserko (19.07.17), human rights activist and president of the Helsinki Committee for

Human Rights comments on public perception of the Hague Tribunal; *Of course, Serbia does not accept it. Serbian nationalism today, they use it especially. The Tribunal is unfair, because there is no balance between who they indicted. (...) Everything is based on the Serb as victim.* The Tribunal has, according to Stefflja, in an unfortunate and unintentional manner facilitated a renaissance of defensive nationalism in Serbia. When ordinary individuals experience a 'global criminalization' of their community, they may find it difficult to distance themselves from this notion. A large section of the Serbian population believe that the true purpose of the Tribunal was to demonstrate the collective guilt of the Serbs and when people feel humiliation, blame, shame and international bias the likelihood that they dismiss prosecutions against national leaders, ignore verdicts and support contradictory and conspiracy-based accounts rises (2010 p. 247).

The final verdict of the Tribunal was against Ratko Mladić, the man who led the massacre of more than 8000 Bosnian men and boys in Srebrenica. ICTY (n.d.) states; "[c]rimes across the region can no longer be denied [...] it has been proven beyond reasonable doubt that the mass murder at Srebrenica was a genocide". There is vehement denial, both in the public and in political spheres, that Srebrenica was a genocide. Pešcanik, for instance, have been labelled

enemies of the state, sued on charges of treason because they, amongst other things, acknowledge Srebrenica as a genocide and Kosovo as an independent state.

When Srebrenica is acknowledged, it is acknowledged as a crime, but hardly ever as a genocide. Katarina states; *It [Srebrenica] was just some sort of vengeance. But never have our, Ratko Mladić and the leaders of Serbs. They have even saved, you know. Because we were never killing civilians.* Instead, she states, it was a reaction as it was actually Bosnian Muslims who were murdering Serbian civilians. This manner, of transposing guilt onto others is another feature of the denial syndrome, and as Ramet notes; “the addition of xenophobic nationalism to the denial syndrome creates a powerful concoction in which a people (in this case, the Serbs), are portrayed as simultaneously heroic and victimized” (2007 p. 42). The story is thus subverted, so that it is in fact the Serbs who were the victims, and finally, it is shrouded in a conspiratorial veil. Srebrenica, says Katarina, was a politically orchestrated process, a process that has lasted for decades and one initiated from Western centres of power. *They have installed their people. Their governments. Completely, they changed the whole system. Practically, we have lost all (...) We are a reduced nation. We had a huge country, now, I mean, we have what we have.* (09.11.17).

Cases of extreme brutality, like Srebrenica, must be hard to accept. The proximity in time may mean that individuals find it difficult to distance themselves from it, especially since it is so tied to a history of extreme Serbian nationalism. Defensive nationalism functions so as to alleviate guilt and the position of victim serves to create a coherent narrative. By subverting the stories, either through denial or by selective interpretation, guilt is transposed onto a foreign enemy and the injustice against them is made clearly manifest by the NATO bombing, the Crime Tribunal and the loss of Kosovo, land that is seen as integral to their being.

Conclusion

The preceding discussion is not meant to be indicative of the Serbian people. Speaking of Serbs as a group, as if they were one bounded, homogenous entity, deprives analysis of the many contested meanings and responses to identity and implies that this group has no will of their own but are mere recipients of the various ideologies nationalist leaders pursue. However, the need to make sense of oneself, to construe sameness and difference within and between groups, and to justify individual and collective action is a fundamental human mechanism. Categories of

ethnicity, gender and religion provide a sense of belonging and security. In post-conflict societies, in societies where economic, political and social aspects are uncertain and disruptive the need may be even greater. Moving beyond categorical group identities is a privilege many do not have.

One of the key factors, it may seem, inhibiting the move away from the identity construction which construes this image of the Serbs as victims and as continually enforcing narratives of injustice, is the lack of addressing the past. So many of the narratives that are employed are based on a selective interpretation of history. The foundations are often correct, but interpretations built on selectively chosen parts of history creates an incoherent and simplified view of the world. It is a black and white perspective that leaves little room for alternative interpretations or the re-evaluation of already cemented ones. Transgressions are transposed onto others, to a foreign enemy, providing an outlet for frustration, humiliation and pain in the easiest way. In much the same way as democratization requires a huge effort both on the parts of the elite and of the general population, so too does reconciliation and acknowledging past wrongdoings. It may be easier, both of want, or of lack of possibilities, to remain as victim. The position of a victim is a powerful one.

References

- Antić, A. (2005). The Evolution of Boundary: Defining historical myths in Serbian academic and public opinion in the 1990s. In: Kolstø, P. (Ed.). (2005). *Myths and boundaries in South-Eastern Europe*. (p. 191-223). London: Hurst.
- Antonsich, M. (2010). Meanings of place and aspects of the Self: an interdisciplinary and empirical account. *GeoJournal*, 75(1), 119–132. <https://doi.org/10.1007/s10708-009-9290-9>
- Bakić-Hayden, M. (1995). Nesting Orientalisms: The Case of Former Yugoslavia. *Slavic Review*, 54(04), 917–931. <https://doi.org/10.2307/2501399>
- Doja, A. (2008). Instrumental Borders of Gender and Religious Conversion in the Balkans. *Religion, State and Society*, 36(1), 55–63. <https://doi.org/10.1080/09637490701809738>
- International Crime Tribunal for the former Yugoslavia. (n.d.) About the ICTY. Retrieved 11.09.17 from <http://www.icty.org/en/about>
- Iveković, I. (2002). Nationalism and the Political Use and Abuse of Religion: the Politicization of Orthodoxy, Catholicism and Islam in Yugoslav Successor States. *Social Compass*, 49(4), 523–536. <https://doi.org/10.1177/0037768602049004004>
- Juergensmeyer, M. (1996). The Worldwide

Rise of Religious Nationalism. *Journal of International Affairs*, 50(1), 1–20.

Kolstø, P. (2005). Introduction: Assessing the Role of Historical Myths in Modern Society. In Kolstø, P. (Ed.). *Myths and boundaries in South-Eastern Europe*. (p. 1-35). London: Hurst.

Leustean, L. N. (2008). Orthodoxy and political myths in Balkan national identities. *National Identities*, 10(4), 421–432. <https://doi.org/10.1080/14608940802519045>

Penrose, J. (2002). Nations, states and homelands: territory and territoriality in nationalist thought. *Nations and Nationalism*, 8(3), 277–297. <https://doi.org/10.1111/1469-8219.00051>

Penrose, J., & C.M. Mole, R. (2008). *Nation-States and National Identity*. In *The SAGE Handbook of Political Geography* (pp. 271–284). 1 Oliver's Yard, 55 City Road, London EC1Y 1SP United Kingdom: SAGE Publications Ltd. <https://doi.org/10.4135/9781848607880.n17>

Ramet, S. P. (2007). The denial syndrome and its consequences: Serbian political culture since 2000. *Communist and Post-Communist Studies*, 40(1), 41–58. <https://doi.org/10.1016/j.postcomstud.2006.12.004>

Škorić, M., & Bešlin, M. (2017). Politics of memory, historical revisionism, and negationism

in postsocialist Serbia. *Filozofija i Drustvo*, 28(3), 631–649.

Stefija, I. (2010). Identity crisis in post-conflict societies: the ICTY's role in defensive nationalism among the Serbs. *Global Change, Peace & Security*, 22(2), 231–248. <https://doi.org/10.1080/14781151003770853>

